

**MOPROFESARA MS MAKHANYA, HLOGO LE
MOTLATŠAMOTŠHANSELIRI
YUNIBESITHI YA AFRIKA BORWA
POLELOPHATLALATŠA KA GA MORERO WA “MOKGWA O
MOKAONE WA GO FIHLELELA ZIMBABWE YE E ATLEGILEGO”
FUNCTION HALL, KGORONG BUILDING
18 NOFEMERE 2019**

Go lokišetša poloko ya moetapele wa peleng wa Repabliki ya Zimbabwe, mohu Mopresidente Robert Mugabe, go laeditše ka fao go lego boima go aga leswa naga yeo e rwelego kholofelo ye e robegilego kudu – e sego fela go batho ba yona, eupša go khonthinente ka moka.

Le ge e le gore šedi ya babegi ba ditaba ka bophara e bile go dikamano tšeo Zimbabwe e nago le tšona le dinaga tša Bodikela le ka fao e swanetšego go di aga leswa ka gona, šedi ya rena e swanetše go feta fao.

Šedi ya rena e swanetše go ba go mokgwa wa go tšwetša pele ditlhologelo tša Afrika wo o hlohleletšwago ke ditlhoko tša batho ba Zimbabwe, kopanyo ya selete le Dikgahlego ka bophara tša khonthinente.

Nepo yeo ye botse ya go aga leswa Zimbabwe e swanetše, ka ge go hlokagala, go thewa go kopanyo ya batho le go ba hlohleletša go ba le nepo e tee ya bona ka moka. Se, re re, ka ge polelo efe goba efe ya go aga Zimbabwe leswa gantši e kopana le phenkgišano, yeo e nago le maikutlo a boima ka mahlakoreng a mabedi ao a ngangišanago.

Ka go tsenya letsogo ka go thutophahlošo ya lehono, ke rata go lebelela morago go Zimbabwe ya peleng le gore e ile ya fetoga eng. Tekodišišo ya mohuta woo e ka re thuša go beakanyetša ka fao re ka lebanago le se.

Histori ya lehono ya Zimbabwe e ka arolwa ka dikarolonako tše kgolo tše nne, tše le tšona di ka arolwago gape ka dikarolwana tše dingwe tše ntši. Ka morago ga fao, ke tla lebelela tše dingwe tša dithuto tše re ka di hwetšago go dikarolo tše.

Ntwa ya Bobedi ya Chimurenga: 1964–1979

Seemo sa kgakanego seo Kabinete ya Rhodesia ya peleng e itemogetšego sona, seo se bakilwego ke go phuhlama ga pušo ya bokoloniale ka khonthinenteng, se ile sa feletša ka Kwano ya Naga e nnoši ya Boipušo ka Nofemere 1965 ka fase ga Ian Smith. Kgato ye bohlokwa ye, ka moragonyana, e ile ya feletša thwii ka go thomiša ga ntwaga ya Bobedi ya Chimurenga, goba ga ntwaga ya bosetšhaba ya tokologo.

Ka ge e hlohleleditšwe ke Ntwa ya Mathomo ya Chimurenga ya 1896 go fihla ka 1897 yeo e bego e etilwe pele ke, Mbuya Nehanda, Mlimo, Sekuru Kaguvi le ba bangwe ba bantši, ntwana ya Bobedi ya Chimurenga e tlišitše bobedi ZANU (the Zimbabwe African National Union) le ZAPU (the Zimbabwe African People's Union) – le mabotho a tšona a ntwana ya sekerela ya go lwela tokologo, e lego ZANLA le ZIPRA – ka pele ga ntwana ya tokologo.

Le ge e le gore maikutlo a dirutegi a tla dula a arogane mabapi le ge eba mabotho a batho a kgonne, ka nnete, go gapeletša mebušo ya kgatelelo ya kgale go ineela, seo re ka se thulanego le sona ke tlhohleletšo ye e tseneletšego yeo rena, ka Afrika Borwa, re e hweditšego go boikgafo bja balwelatokologo ba Zimbabwe. Ka moka, ka ge ba bolela, ke histori.

Ka maitapišo a balwelatokologo ba ZANLA le ba ZIPRA, ka mošomo wa sepolitiki wo o dirilwego ke mekgatlo ya bona ye megolo, ka megwanto ya bašomi le ya batho bao ba lego fase setšhabeng le kwelobohloko ya boditšhabatšhaba, mmušo wa peleng wa Rhodesia le wa Britain mafelelong e ile ya dumelelana ka go swara ditherišano tšeo di feleleditšego ka go hlongwa ga Repabliki ya Zimbabwe ka 1980.

Seo e bile karolonako ya mathomo.

Kago ya setšhaba, tihabollo le dikgaruru: 1980–2000

Karolonako ya bobedi, yeo e thomilego ka boipušo ka 1980 gomme ya tšwela pele go fihla ka 2000, re ka bolela gore e bonwe e na le bonyane dikokwane tše tharo. Ya mathomo e bile masolo a kago ya setšhaba ao a bego a na le maikemišetšo ao mmušo wa ka morago ga pušo ya bokoloniale o ile wa lebagana le ona.

Ka ge e etšwa go bošoro bja nako ye e fetilego, bjo gape bo tšweleditšego pele karogano ya mehlobo Zimbabwe ye e lokologilego e ile ya ikhwetša e leka go hlama boitšhupo go tlhakatlhakano yeo e hlomilwego ke bokoloniale. Mahloko a ntwala ya go lwela tokologo ga se a thuša naga ka selo.

Ge a efa taodišo ya gagwe ka 2009, Sabelo Ndlovu-Gatsheni o lekodišiša ge eba Zimbabwe e kgonne go tšwelela bjalo ka setšhaba.¹ Ka go realo, potšišo ye e tšwelelago ke ge eba mmušo ka nakong ya Zimbabwe ya ka morago ga bokoloniale o kgonne go hloma setšhaba. O ngwala ka gore:

¹ Ndlovu-Gatsheni, Sabelo (2009) *Do 'Zimbabweans' Exist? Trajectories of Nationalism, National Identity and Crisis in a Postcolonial State*. Benn, Peter Lang AG

(Zimbabwe) ke seswantšho seo se hlakahlakenego sa dihistori le dikgopolo tšeo di phenkgišanago, gomme se sa e dira gore e be seo se diregago go feta seo se gopolwago – e lego tlhamo yeo e sego ya bopša fela ka dinako tše di fetilego tša pele ga bokoloniale, tša nako ya bokoloniale le tša lerato la naga, eupša bjalo ka yeo e bopilwego ke maikutlo a lefase ka bophara a kwelobohloko, boipušo le seriti sa mollwane wa yona. Ke kgopolo ye e hlamilwego go tshekatsheko ye e tšwelago pele ya dikanegelo tša magato a mantši tša histori tšeo di bapetšego le tša go tsenelelana, le lerato la naga leo le thulanago, gammogo le kwelobohloko ya naga yeo e gateletšwego ya ka nageng le ya ka dileteng.²

Go ya ka Alois Mlambo, ditlhohlo tšeo Zimbabwe ya ka morago ga boipušo e ilego ya swanela ke go lebana le tšona, go akaretšwa – eupša go sa iletšwe – sebopego sa yona sa mehlobo ye mentši, merafe, seemo sa mmušo le kamano gareng ga dipolotiki le ekonomi, di dira gore Zimbabwe e be setšhaba seo se sa tlogo hlongwa.³ Ka fao, go ya ka Ndlovu-Gatsheni le Mlambo, Zimbabwe e sa swanetše ke go tšwelela bjalo ka setšhaba.

² Ibid, p. 46

³ Mlambo, Alois S (2013) Becoming Zimbabwe or Becoming Zimbabweans: Identity, Nationalism and State-building, *Africa Spectrum*, Volume 48, Number 1, pp. 49–70

Maitekelo a go aga setšhaba a ile, ka go le lengwe, a gakantšhwa ke ditiragalo tša dikgaruru tše mehlobo, tše gore di be di bakwa ke eng le sebopego sa tšona e sa lego seo go phenkgišanwago ka sona le lehono.

Ga se maikemišetšo a ka – ebile mollwane wa seabe sa ka se sekopana ga o ntumelele – go lekodišiša dithulano gareng ga ZANU le ZAPU ka morago ga kwano ya 1980, yeo e ilego ya feletša, ka seripa, go tahlegelo ya maphelo a batho ba Leboa la Matebeleland gareng ga 1983 le 1987.

Le ge go le bjale, Zimbabwe e ile ya fetoga naga yeop e bego e dungwa ke dinaga tše ntši tša Afrika ka peakanyo ya yona ya tlhabollo, kudukudu ka lefapheng la thuto.

Le ge e le gore go ka ba le dingangišano mabapi le dipalopalo tša makgonthe, palogare ya methopo ye e fapanego e laetša gore Zimbabwe e na le ye nngwe ya dipalopalo tše godimodimo tša batho ba bagolo bao ba kgonago go bala le go ngwala ka mo khonthinenteng. Ka 2014, Panka ya Lefase e beile dipalopalo tše go 89%.⁴

⁴ BBC (2018) Zimbabwe in 10 numbers, <https://www.bbc.com/news/world-africa-42013720>. Accessed on 15 November 2019

Dipalopalo tše di kgahlišago tše ke taetšo ya peeletšo ye kgolo kudu ka thutong yeo e dirilwego ka morago ga kwano ya ngwaga wa 1980. Go bolela nnete, seo ke seo re ka ithutago ka sona, bjalo ka naga. Eupša ke tla boela go ntlha ye ka moragonyana.

Ka ge e tšwela pele ka dikaonafatšo ka go dipalopalo tša batho bao ba kgonago go bala le go ngwala, yeo e sa tšwelago pele le mo lebakeng le, naga e hlomile thuto ya godingwana ye e kgahlišago le lekala la dinyakišišo. Yunibesithi ya Zimbabwe e tšweletše gareng ga diyunibesithi tše dingwe go ya maamong a godimo ao a bego a swere ke diyunibesithi tše dingwe tša ka Afrika, tša go swana le ya Dar es Salaam ka Tanzania le ya Makerere ka Uganda – e sego ka maemo le ka meago ye mebotse, eupša mabapi le dithuto tše di gatelago pele tše di abjago. Seo se tlaleletšago se e bile palo ya mekgatlo ye e ikemego ya dinyakišišo le dikhamphani tša dikgatišo.⁵

Gape, seswantšho se be se sa ‘kgahliše’ le gatee. Taba ya naga e ile ya tšwela pele go ba tlhohlo go mmušo wa ka morago ga bokoloniale. Go palelwa ke go rarolla taba ya naga ka mokgwa wo o rarollago maikemišetšo a kgale, phokotšego ya tlhokego ya tekateka le bohloki le tšhireletšego dijong di ile tša feletša ka karogano ye kgolo yeo e diregilego ka 2000.

⁵ Some of these include the prestigious African Institute for Agrarian Studies, led by the respected Prof Sam Moyo; The Southern Africa Political Economy Series (SAPES), led by equally respected Ibbo Mandaza; Zimbabwe Publishing House; Mambo Press; and many others

Se se re fihliša go karolonako ye boraro.

Taba ya naga, peelothoko ka dinaga tša boditšhabatšhaba le go phuhlama: 2000–2017

Ka pukung ya bona ye e bitšwago *Zimbabwe's Plunge: Exhausted Nationalism, Neoliberalism and the Search for Social Justice*, Patrick Bond le Masimba Manyanya ba bolela gore mathata ao a tšweletšego ka 2000 a ka latišišwa thwii go go tsebagatšwa ga Mananeophetošo a Dibopego a Panka ya Lefase le Sekhwama sa Ditšhelete sa Boditšhabatšhaba (IMF) ka 1991.⁶

Go bolela nnete, serutegi seo se tsebegago kudu sa ka Zimbabwe, Sam Moyo, o šetše a boletše a na le boitshepo gore tlhohlo ye bohlokwa ya lenaneo la peakanyoleswa ya naga go tloga ka 1980 ka mehla e bile go le phethagatša ka go diriša mehutahuta ya mananeophetošo ya dibopego.⁷

Seo dirutegi tše le ba bangwe ba bantši ba re filego sona mo mengwageng ye mentši ke kwešišo ye e farologantšhitšwego ya Bothata bja Zimbabwean; se se fapana le dikanegelo tšeo re di hweditšego tša babegi ba ditaba ka bophara, tšeo di fetošago

⁶ Bond, Patrick and Manyanya, Masimba (2003) *Zimbabwe's Plunge: Exhausted Nationalism, Neoliberalism and the Search for Social Justice*. Pietermaritzburg, University of KwaZulu-Natal Press

⁷ Moyo, Sam (2000) *Land Reform under Structural Adjustment in Zimbabwe: Land Use Change in the Mashonaland Province*. Uppsala, Nordiska Afrikainstitutet

mathata a Zimbabwe go ba bofokodi bja boetapele bja sepolotiki bja mohu Mopresidente Mugabe le ZANU-PF.

Ka ntle le tshekatsheko ye mohola ye, re swanetše go lemoga gore nako ya ka morago ga 2000 e tloga e bile tlhohlo ye kgolo go Zimbabwe. Dikiletšo tše di dirilwego ke Dinaga tša Leboa la Amerika le tša Yuropa di ile tša feletša ka ga seemo seo se nyakilego sa go phuhlama ka botlalo ga ekonomi ya naga ye. Se se ile sa feletša ka gore bontši bja badudi ba Zimbabwe ba falalele dinageng tše dingwe ba nyaka dibaka tša go iphediša.

Dipalopalo tša semmušo di laetša gore ka ngwaga wa 2013, go be go na le badudi ba Zimbabwe ba 571 970 bao ba dulago ka Afrika Borwa, ka United Kingdom, Malawi, Australia le ka Botswana – ka tatelano ya palo ya badudi ka mo dinageng tše.⁸

Mabaka a mararo a magolo a gore batho ba huduge nageng ke dibaka tše mešomo, mabaka a dithuto le go nyaka maemo a botšhabelo. Se se laetša seemo sa ekonomi seo se šiišago ka lebaka la dikeletšo fela. Se gape se laetša gore lenaneo la thuto leo ke bego ke bolela ka lona mo nakong ye e fetilego, le leo e bilego le lengwe go a makaone, le ka fase ga kgatelelo.

⁸ UN Migration and ZimStat (2018) *Migration in Zimbabwe: A Country Profile, 2010–2016*, http://www.zimstat.co.zw/sites/default/files/img/publications/Prices/MP_Zimbabwe_2018.pdf. Accessed on 15 November 2019

Mathata a a feleleditše ka karolonako yeo re lebanego le yona mo lebakeng le, e lego karolonako ya bone, yeo e latetšego go itokolla mošomong ga Mopresidente wa peleng Mugabe le lehu la gagwe ka moragonyana.

Nako ya ka morago ga Mugabe: Naa o lebile kae Zimbabwe?

Dithulano tše di bakwago ke mathata ao naga e lebanego le yona di feleleditše ka go itokolla mošomong ga Mopresidente Mugabe ka Nofemere 2017. Se, le go hlokofala ga gagwe dikgwedi tše mmalwa ka morago ga fao, se feleleditše ka lebaka la phetogo, e sego kudu ga mokgatlo wo o bušago, eupša ga sehlopha seo se bušago.

Maemong a tša thuto, e ka ba e sa le ka pela go rena go tšweletša maikutlo a dirutegi ka ga karolonako ya ka morago ga pušo ya Mugabe le ka ga dikgonagalo tšeo di ka tšwelelago ka mo nageng ye. Seo re se dirago mo lebakeng le, le ge go le bjale, ke go šišinya tše dingwe tša ditlhohlo tšeo mmušo wo o lego ka fase ga Mopresidente Emmerson Mnangagwa o tla swanelago ke go di hlokomela. Le ge go le bjale, ke a dikadika go dira seo ka gobane seo ke seo Tona ya Kgoro ya Dikamano tša Boditšhabatšhaba le Tirišano, Tona Naledi Pandor, a se tletšego go tla go re botša sona. Ka fao, ke rata go tliša seo ke bonago e le thuto go rena seo se tšwago go Zimbabwe, go tloga go ntwaga ya Bobedi ya Chimurenga go fihla lehono.

Dithuto tše dingwe tše re ithutilego tšona

Go na le bonyane dithuto tše hlano tše ke hlagišago fa gore re ka ithuta tšona go mathata a Zimbabwe.

Ya mathomo, kopano ya maikemišetšo gareng ga ZANU le ZAPU mengwageng ya ntwaga ya Bobedi ya Chimurenga e netefaditše gore mmušo wa Rhodesia le wa Britain mafelelong e dumele go tla ditherišanong. Le ge go le bjale, ga ke šišinye gore mekgatlo ye mebedi ye e be e dula e kwana.

Seo ke se šišinyago ke bokgoni bja go nepiša mošomo wo ba lebanego le ona, e bilego go phethagatša ntwaga ya tokologo, go akaretšwa ntwaga ya go lwela tokologo ka go itlhama, go bile bohlokwa. Go hlongwa ga Lebotho la Phathriothiki go fihla go ditherišano tše di bego di swaretšwe ka Lancaster House le gona go bile bohlokwa.⁹ Se se ile sa feletša ka kwano ya ditherišano ye e feleleditšego ka go hlongwa ga Repabliki ya Zimbabwe. Selo sa go swabiša e bile go se kwane mo go ilego gwa latela ka moragonyana, mo ke tlogo boela gona mo nakong ye e sa fetšego pelo.

⁹ ZANU, led by Robert Mugabe, and ZAPU, led by Joshua Nkomo, formed the Patriotic Front during the prosecution of the struggle and up to the negotiations at Lancaster House, London. The Lancaster House Agreement was reached in December 1979. ZAPU contested the 1980 general elections as the Patriotic Front, whereas ZANU contested them as ZANU-Patriotic Front. After years of tensions, ZANU absorbed ZAPU and became ZANU-PF. Joshua Nkomo died in 1999

Thuto ya bobedi ye re ithutilego yona e bile mabapi le dikholego tšeo di tšwelelago ge mmušo o na le maikemšetšo a go kaonafatša maphelo a badudi ba ona. Peeletšo ye e kgahlišago ka thutong, yeo e bego e se fela mabapi le tšhelete (gabotse, e be e se kudu ka ga tšhelete), eupša e be e le mabapi le maano ao a bego a gopodišišitšwe gabotse, ao a feleleditšego ka dipalopalo tša godimo tša go kgona go bala le go ngwala ga batho ba bagolo yeo Zimbabwe e sa nago le yona.

Thuto go rena, ka fao, ke go hlama maano ao a tiilego a go kaonafatša boleng bja maphelo a batho ba rena.

Thuto ya boraro ye re ka ithutago yona go Zimbabwe e mabapi le ditlamorago tšeo di sego tša loka tšeo di bakwago ke go šitwa goba go palelwa ke go rarolla goba go arabela dingongorego tša badudi, kudukudu tša bahloki le tša bašomi. Go nanya ga mmušo wa Zimbabwean go rarolla bothata bja naga pele ga ngwaga wa 2000 go feleleditše ka dintwa tšeo di bego di etilwe pele ke bagale ba ntwana.

Se ga se tlhohlo ye bonolo yeo ke e lebišago go mmušo. Le rena e a re ama bjalo ka baetapele ba thuto ya godingwana. Go nanya ga rena go arabela boipiletšo bja go tliša diphetogo ka diyunibesithing tša rena go ile ka seripa gwa feletša ka lesolo la *#RhodesMustFall*, leo re ilego ra palelwa ke go le fetola ka maleba. Ke ka lebaka leo, ka

lehlakoreng la rena, ke ilego ka phegelela gore re akgofiše go hlongwa ga Kgoro ya Boetapele le Diphetogo ka Kantorong ya ka. Maikemišetšo fao e be e le go leka go arabela dingongorego ka kakaretšo le tlokego ya gore re fetošē sehlongwa se.

Thuto ya bone yeo re ithutago yona go histori ya Zimbabwe ke mabapi le bothata bja naga ka bobjona. Re ithuta fa gore bothata bja naga bo tloga bo hlakahlakne kudu. Bo nyaka gore re be le šedi ge re nyaka go lekanya dikgahlego tšeo di phenkgišanago - tšeo di hlagišwago ka fao go kwagalago.

Ga se maikemišetšo a ka go šomiša sebaka se go fa mmušo thutophahlošo (ga ke tšeye metlae) ka ga ka fao o ka rarollago bothata bjo, bjo mo lebakeng le re rerišanago ka bjona bjalo ka setšhaba. Seo ke ratago go se tšweletša, le ge go le bjale, ke gore mmušo o swanetše, ka magatong ka moka, go tsebiša setšhaba le go lokologa mabapi le dibaka le ditlhohlo tšeo di sepelago le go leka go rarolla taba ye.

Thuto ya bohloko ebile e lego ya mafelelo yeo re e thutilego yona go Zimbabwe e mabapi le bohloko bjo bo tlišitšwego gore re itemogele bjona ka go phuhlameng ga botee bja setšhaba. Go se kwane gareng ga ZANU le ZAPU fao go bilego gona lebaka le letelele – gomme ka dinako tše dingwe ya ba go se kwane ga mehlobo ya ka nageng – go

fihla ge ba kopana go bopa ZANU-PF, go tšwela pele go ba bolwetši ka historing ya naga ye botse ya Zimbabwe.

Re ka se belaele gore karolo ya go fola go se yeo e swanetšego go direga ka Zimbabwe e tla ba go tiišetša kopano gareng ga mekgatlo ye mebedi ye, ka sephetho sa gore tiragalo ye nngwe ya dipolao tša batho ka Leboa la Matabeleland e se ke ya direga.

Tše, Moswaramarapo, ke dikarolonako le dithuto tše di amegago fa tše di beakantšego Zimbabwe ya lehono.

Re hlomphegile ka go ba gona ga Ngaka Naledi Pandor, Tona ya Kgoro ya Dikamano tša Boditšhabatšhaba le Tirišano.

Tona Pandor o tla re fa maikutlo a gagwe le maikutlo a mmušo ka ga ka fao Zimbabwe e ka tšwago go mengwaga ye lesomesenyane ya mathata a magolo.

Re holofela gore polelo ya gagwe, yeo e hlagišwago ka fase ga morero wa *“Mokgwa o Mokaone wa go Fihlelela Zimbabwe ye e atlegilego”*, e tla re thuša go kwešiša melaotshepedišo ya Afrika Borwa le dinaga tša ka ntle mabapi le Zimbabwe le go amana le yona.

Go feta go ba Tona ya Kgoro ya Dikamano tša Boditšhabatšhaba le Tirišano, Ngaka Pandor ke mogwera yo mogolo wa Yunibesithi ya

Afrika Borwa. Bontši bja lena le tla gopola leeto le lebotse leo re le tšerego le yena, le thekgo le tirišano yeo re e hweditšego go yena, ge e be e sa le Tona ya Kgoro ya Thuto le Tlhahlo tša Godingwana. Ka fao, Ngaka Pandor ga se moeng mo yunibesithing ye; ke mogwera. E re ke le gopotšeng gore yunibesithi ya rena e file leina moago wo re swarelago moletlo wa dikapešo tša baithuti bao ba phethilego dithuto tša bona bjalo ka *ZK Mathews Hall*. Go bao ba bego ba sa tsebe, Moprofesara ZK Mathews e be e le rakgolo wa Tona Pandor.

Tona, legatong la Lekgotlataolo, Seneite, bolaodi, bašomi le baithuti ba Yunibesithi ya Afrika Borwa, ke a go amogela gomme bjale ke go laletša go tla go re swara ka lefoko.